

Voorbereiden op het leesproces

Fonemisch bewustzijn stimuleren

Om te leren lezen is het noodzakelijk dat kinderen leren dat woorden zijn opgebouwd uit afzonderlijke klanken. Deze vaardigheid wordt fonemisch bewustzijn genoemd. Hoe draag je als leerkracht bij aan de ontwikkeling van fonemisch bewustzijn?

TEKST **ELISE SWART EN MARTINE GIJSEL**

Als voorbereiding op het formele leesonderwijs in groep 3 is het van belang dat kinderen leren dat gesproken woorden uit afzonderlijke klanken bestaan, dat je klanken kan samenvoegen tot één woord en dat woorden veranderen van klankvorm en betekenis als je een klank toevoegt, verwijdert of vervangt. Dit inzicht - fonemisch bewustzijn - vormt een belangrijke bouwsteen voor het leren lezen. Voor een aantal leerkrachten zal de ontwikkeling van fonemisch bewustzijn en de manieren waarop dit gestimuleerd kan worden bekend terrein zijn. Voor hen is het artikel een uitnodiging om de kennis over fonemisch bewustzijn op te frissen en inspiratie op te doen voor instructie in fonemisch bewustzijn. Voor leerkrachten die hier minder bekend mee zijn, biedt het artikel een introductie in fonemisch bewustzijn en een leidraad om instructie in fonemisch bewustzijn vorm te geven.

INSTRUCTIE BELANGRIJK

Fonemisch bewustzijn is een belangrijke voorspeller voor latere leesvaardigheid (Kenniscrotonde, 2017). Kleuters die beter in staat zijn de klanken in woorden te herkennen,

hebben later minder problemen met technisch lezen. Gezien deze fundamentele rol van fonemisch bewustzijn in het leren lezen, is het belangrijk om al vanaf de kleuterperiode systematisch instructie aan te bieden aan alle leerlingen. Expliciete instructie in fonemisch bewustzijn heeft positieve effecten op de ontwikkeling van fonemisch bewustzijn en op technisch lezen, spelling en begrijpend lezen (National Reading Panel, 2000).

In sommige studies zijn de effecten van expliciete instructie op jonge leeftijd zelfs zichtbaar tot in de bovenbouw van het basisonderwijs (Kjeldsen et al., 2014). Bovendien kan expliciete instructie in fonemisch bewustzijn kansenongelijkheid in het onderwijs verminderen; het verkleint het verschil in beginnende leesvaardigheid tussen kleuters die wel en niet opgroeien in een taalrijke thuisomgeving (Kenniscrotonde, 2017).

Leerlingen met een zwak fonemisch bewustzijn hebben een groter risico op lees- en spellingproblemen en dyslexie. Na letterkennis blijkt fonemisch bewustzijn in de kleutergroep de beste voorspeller te zijn van latere leesproblemen. Ook kan er een fonologische stoornis ten grondslag liggen aan problemen in het fonemisch bewustzijn;

*Plan dagelijks
korte en interactieve
activiteiten in*

deze leerlingen hebben mogelijk een taalontwikkelingsstoornis (TOS). Als leerkracht heb je de taak om dergelijke problemen te signaleren. Het is dan ook belangrijk om al vroeg zicht te hebben op het fonemisch bewustzijn van kinderen en hun ontwikkeling systematisch te volgen (Phillips et al., 2008). De leerkracht kan hiervoor, naast observaties, verschillende toetsen en taken gebruiken (Van Druenen et al., 2019). Als blijkt dat leerlingen een zwak fonemisch bewustzijn hebben, kun je hen al vroeg gericht extra ondersteunen in hun beginnende geletterdheid.

INSTRUCTIE ORGANISEREN

Om instructie in fonologisch bewustzijn effectief te organiseren, zijn de volgende principes belangrijk (Phillips et al., 2008):

1. Plan dagelijks korte (circa tien tot vijftien minuten) en interactieve activiteiten in.
2. Herhaal activiteiten regelmatig en zorg voor een duidelijke opbouw.

Welke vaardigheden zijn onderdeel van het fonemisch bewustzijn?

- **Isolatie:** afzonderlijke klanken in een woord en de positie ervan herkennen. Bijvoorbeeld: 'Welke klank hoor je aan het begin van 'boom'?' 'Zit de 's' aan het begin of einde van het woord 'poes'?'
- **Auditieve analyse of segmentatie:** een woord kunnen opdelen in afzonderlijke klanken, ook wel 'hakken' genoemd. Het woord 'stok' kan je opdelen in vier klanken: s-t-o-k.
- **Auditieve synthese of blending:** het kunnen samenvoegen van afzonderlijke klanken tot een woord. Bijvoorbeeld: 'Ik zeg een woord in stukjes, m-o-l. Weet jij hoe je het hele woord zegt?'
- **Manipulatie:** het kunnen toevoegen, weglaten of vervangen van klanken in een woord. Bijvoorbeeld: het woord 'sok' bestaat uit drie klanken: s-o-k. Als je daar een klank aan toevoegt, krijg je een nieuw woord, bijvoorbeeld 'stok', dat anders wordt uitgesproken en een andere betekenis heeft. Door vervolgens de eerste klank weg te halen, ontstaat het woord 'tok', met weer een andere klankvorm en betekenis. Ditzelfde gebeurt wanneer je de laatste klank vervangt: 'top' (Onderwijskennis, 2022).

3. Leg steeds duidelijk aan de leerlingen uit welke vaardigheid geoefend worden.
4. Doe activiteiten veelvuldig voor en articuleer daarbij duidelijk.
5. Voorzie leerlingen van feedback tijdens het oefenen.
6. Maak gebruik van non-verbale hulpmiddelen (zoals gebaren of plaatjes), met name bij zwakkere leerlingen.

Instructie in een individuele setting of in kleine groepjes is het meest effectief, zodat de leerkracht de hoeveelheid ondersteuning kan afstemmen op het niveau van de leerling (National Reading Panel, 2000). De leerkracht kan toets- of observatiegegevens gebruiken om groepjes te maken van leerlingen die ongeveer op hetzelfde niveau zitten en om de instructie af te stemmen op het niveau van de leerlingen. Daarnaast bieden computerprogramma's mogelijkheden om kinderen individueel en op hun eigen niveau te laten oefenen met fonemisch bewustzijn. Voorbeelden van computerprogramma's waarin fonemisch bewustzijn wordt geoefend, zijn: *Letters in beweging* van Bereslim en *Bouw!*

In het kader 'Welke vaardigheden zijn onderdeel van het fonemisch bewustzijn?' zijn de afzonderlijke vaardigheden die onderdeel zijn van het fonemisch bewustzijn weergegeven. Deze vaardigheden verschillen in moeilijkheidsgraad: auditieve analyse en manipulatie blijken een van de moeilijkste taken, terwijl kinderen het isoleren van fonemen en auditieve synthese meestal eerder onder de knie hebben (Vloedgraven, 2008; Van Druenen et al., 2019). Wees je er als leerkracht van bewust welke taken moeilijker zijn dan andere en gebruik deze verschillen voor het creëren van een opbouw in de lesactiviteiten en differentiatiemogelijkheden in de groep.

AUDITIEVE ANALYSE EN SYNTHESE

Om fonemisch bewustzijn te oefenen, is aandacht voor auditieve analyse (ofwel 'hakken') en synthese (ofwel 'plakken') essentieel (Kennissrotonde, 2017). Dit doen leerlingen eerst - vaak in groep 1 - met grotere delen van het woord (bijvoorbeeld klankgroepen) en naarmate ze vaardiger worden hierin - doorgaans in groep 2 - met fonemen, zodat het fonemisch bewustzijn wordt gestimuleerd. In groep 3 zet deze ontwikkeling zich voort

wanneer het formele leesonderwijs is gestart. Auditieve oefeningen worden dan zoveel mogelijk geïntegreerd met leesactiviteiten op woord- en tekstniveau. Het oefenen van auditieve analyse en synthese is namelijk het meest effectief wanneer je activiteiten niet alleen auditief aanbiedt, maar ze ook combineert met het leggen van letter-klank-koppelingen. Dat wil zeggen dat kinderen het best leren wanneer zij hun kennis over klanken kunnen koppelen aan geschreven tekst (Gijssel et al., 2011).

Hoewel expliciete instructie essentieel is om het fonemisch bewustzijn te vergroten, draagt onderwijs dat gericht is op letterkennis, woordenschat en leesvaardigheid impliciet ook bij aan de ontwikkeling van fonemisch bewustzijn (Onderwijskennis, 2022). Wanneer kinderen letters leren herkennen, gaat dit vaak gepaard met het benoemen van de letterklank. Daarnaast krijgen kinderen meer en preciezere kennis over de klanken in woorden naarmate ze meer woorden leren. Om verschillende woorden te herkennen en onthouden, moet de leerling namelijk de klankvorm van de woorden kunnen onderscheiden. Zo lijken 'bak', 'zak' en 'tak' alle drie op elkaar, maar hebben ze een andere beginklank. Om op deze manier woorden en klanken te leren, is een rijk taalaanbod van belang.

De literatuurlijst is te vinden op:
www.jsw.nl/artikelen

Fonemisch bewustzijn is een belangrijke voorspeller voor latere leesvaardigheid

Voorbeeldactiviteiten om fonemisch bewustzijn te oefenen in de klas

1. ISOLATIE

Stal in de klas allerlei boodschappen uit. De leerling mag boodschappen doen en in het mandje alle producten stoppen die beginnen met dezelfde klank (bijvoorbeeld: peer, pindakaas, patat). Oefen steeds een andere klank aan het begin, midden of einde van een woord.

2. AUDITIEVE SYNTHESE

Leg een aantal voorwerpen of plaatjes van voorwerpen in de kring of op tafel. De leerkracht benoemt één van de voorwerpen door de klanken vertraagd uit te spreken (ofwel zoemend of zingend). De leerling zegt het goede woord en mag het voorwerp pakken. Als alle voorwerpen op zijn, kunnen kinderen op dezelfde manier het voorwerp terugleggen of aan een ander kind geven. Kies alleen voorwerpen waarvan de schrijfwijze klankzuiver is.

3. AUDITIEVE ANALYSE

Speel 'tik, tik, wie ben ik?', waarbij je kinderen hun naam niet in één keer laat uitspreken, maar klank voor klank. De 'tikker' oefent auditieve analyse en de 'rader' oefent synthese door vervolgens de goede naam uit te spreken.

Zie Schraven (2004) en Förrer et al. (2019) voor meer oefeningen en lesactiviteiten.

ELISE SWART

(e.k.swart@fsw.leidenuniv.nl)
is universitair docent leren
en onderwijs aan de
Universiteit Leiden

MARTINE GIJSEL

(m.gijssel@expertise-
centrumnederlands.nl)
is senior onderzoeker
bij het Expertisecentrum
Nederlands en kennis-
makelaar bij de Kennis-
rotonde

Blijf op de hoogte van de ontwikkelingen in het basisonderwijs

Neem een (online) abonnement op JSW

- + Sinds 1913 een begrip
- + Praktische artikelen en opiniestukken
- + Interviews met onderwijsdeskundigen

Meer weten?

Ga naar jsw.nl of bel 088-2266692